

TÜRK - İSLÂM MEDENİYETİ AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayınlanan ulusal ve uluslar arası hakemli bir dergidir.

Editör:

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Editör Yardımcısı:

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS

Yayın Sekreteryası:

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Dicle AYDIN

Sayı: 4

KONYA - 2007

İBADET VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Şakir GÖZÜTOK*

ABSTRACT

There is a tight interrelationship between education and worship. Education can be defined by its role of bringing about alterations in manners, attitudes and behaviours of an individual. Such change can be manifest itself as a newly-acquired behavioral mode as well as a replacement with a new one. Similarly worship as a mode of duty fulfillment toward a divine command urges the directing of the will toward the good and the beautiful and the religiosity from the evil and the ugly. Also in term of the objectives of education an interrelation with worship can be observed. Under normal conditions the aim of education can be determined by ethics. Since worship aims at bringing up morally good individuals its objectives correspond with those of education.

GİRİŞ

İnsan, sahip olduğu davranış ve tutumların büyük çoğunluğunu sonradan kazanır. Bu da eğitim ve öğrenmenin, neredeyse ferdin bütün yaşantısı boyunca devam ettiğini ortaya koyar. Çünkü eğitim, kişiye yeni davranış, tutum ve tavırlar kazandırmak veya kazanılmış davranışları istenilen davranışlara dönüştürmeyi ifade eder. Hal böyle olunca, kişide davranış değişikliği meydana getiren veya yeni davranış ve tutumları kazandıran her unsur, aynı zamanda birer eğitim olgusu olarak görülmelidir.

Bu bağlamda İslam dini de, insanların dinin öğretileri doğrultusunda davranış ve tavırlar geliştirmesini istediğinden gerçek anlamda bir eğitim uygulamaktadır. Bu münasebetle İslam eğitim sistemi, hiçbir zaman aklın eğitimini kişinin ruhu ve bütün varlığının eğitilmesinden ayrı tutmamıştır. Eğitim, bilgi aktarılmasının yanında, bireyin bütün varlığının geliştirilmesi demektir. İslâmî anlayışa göre, bilginin aktarımı veya kazanılması, uygun ahlâkî ve ruhî nitelikler olmaksızın asla meşru değildir. İranlı şair Senaî, ahlâkî ve ruhî fazilete sahip olmadan bilgilenen kişiyi bir hürsüze benzetmiştir: "Eğer hürsüz bir lamba ile geliyorsa, bil ki o, daha değerli mallar çalacaktır."¹ Kişinin yalnızca bilgi ile donatılması, onun yetiştiği anlamına gelmediği gibi, eğitildiği anlamına da gelmez; kişinin eğitilebilmesi için verilen bilgilerin davranışa dönüşmesi esastır.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Bilim Dalı

¹ Seyyid Hüseyin Nasr, Modern Dünyada Geleneksel İslam, s. 135.

Bunun için Resulullah (s.a.v.), genelde imanı amel yani fiil ve davranış olarak açıklamıştır.² İmam Zühri de "Biz İslam'ı bir kelime; imanı ise amel olarak görürüz" buyurmuştur.³ O halde inanç, bir davranışlar manzumesi demektir. İnançların gerçekten amelin kanunu olduklarına işaret eden Peirce, "bir düşüncenin anlamını geliştirmek için kendisine uygun olan hangi ameli üreteceğini bilmemiz gerekir" demektedir. Çünkü amel, bizim için o düşüncenin yegâne anlamı olacaktır.⁴

Emile Boutroux'a göre din, insan üzerinde batini bir tesir icra etmekten hiçbir vakit hali kalmamıştır. Bir taraftan örf ve adet gibi harici fiillere tesir ederken diğer taraftan insanın en derin his kaynakları, fikirleri, arzuları ve iradeleri üzerine de nüfuzunu gösteriyor.⁵ Dinin insan irade ve heyecanları üzerinde tesir icra etmesi, dinin duyguları disipline edebilen karakterinden kaynaklanmaktadır.

Dinin en belirgin disiplin unsurunu ibadetler ile birlikte "helal" ve "haram"lar teşkil eder. Çünkü özellikle ibadetler, insanın Tanrı ile ilişkisini canlı tutarak, davranışlarına dikkat etmesini, Tanrı sevgisi ile insan sevgisini, hatta bütün varlıklara sevgiyi birleştirmesini hedef alır.⁶ Helal ve haramlar ise, davranış kalıplarını belirleyen ölçüleri ortaya koyar. Bu da kişinin, dinin belirlediği ölçüler dâhilinde tutum, davranış ve tavırlarını belirlemesini gerektirir. Dinin vaz edilmiş hikmetlerinden birisi budur. Abdullah İbni Mesud'dan gelen bir rivayet bu hususu çok açık ifadelerle ortaya koymaktadır: "Allah kadar medih ve sena olunmayı seven hiç kimse yoktur. Bunun için Allah kendisini methetmiştir. Mü'minleri Allah kadar korumaya hamiyetli hiçbir kimse yoktur. Mü'minlerin hamisi Allah olduğu içindir ki, Yüce Allah (açık ve kapalı bütün) çirkin fiilleri haram kılmıştır" Başka bir rivayette, "İşte budan dolayı Allah, Kitap indirmiş ve Resuller göndermiştir" ziyadesi vardır.⁷ Kitap ve Peygamberlerin gönderilmesi, kişinin iyi ve doğru olan hakkında bilgilendirilerek ölçülü bir yaşantı düzeyine çıkarılması demektir.

Din, kişilerin eğitilmelerini ön plana çıkarmamış olsaydı, sadece dini öğüt ve bilgilerle yetinirdi. Halbuki dini öğüt ve bilgilerin yanında günlük yaşantı haline getirilen ibadetlerin de emredilmiş olması, bilginin yanında duyguların da eğitilmesini hedeflemiştir. Din duygusuna sahip insanlarda yüksek bir vicdan duygusunun bulunması da ibadetlerin ifasıyla orantılı görünmektedir.

² Resulullah (s.a.v.)'a "hangi amel daha hayırlıdır" diye sorulduğunda "Allah'a iman ve cihattır" buyurmuştur, böylece amel, iman olarak açıklanmıştır. Bkz: Buhari, Tevhid, 56; Nesei, Cihad, 17.

³ Ebu Davud, Sünnet, 16.

⁴ Bayraktar Bayraklı "Eğitim Felsefesinde Pragmatizm", Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Yıl:1995, Sayı:2, s.3.

⁵ Adnan Adıvar, İlim ve Din, s.7.

⁶ Beyza Bilgin, Din Öğretimi, s. 87.

⁷ Buhari, Tevhid, 15; Müslim, Tevbe, 6.

1- Tanımları Açısından Eğitim ve İbadet İlişkisi

Eğitimin pek çok tanımları yapılmaktadır. Genelde kişi üzerinde yapılan ve onun fiziki, zihni veya ahlaki varlığında bir değişikliği gerektiren her türlü faaliyet "eğitim" adını almaya layıktır. Bu faaliyetlerle meydana gelen etki, insanın bütün hayatın boyunca uzanan bir devre olarak tasavvur edildiği takdirde ise eğitim, yalnız akıl, zihin ve aileyi değil, aynı zamanda çok çeşitli etki vasıtalarına sahip sosyal ve fiziki çevreyi de hesaba katmak gerektirir.⁸

İngilizcede yerine göre "eğitim" ve "eğitmek" anlamına gelen "Educate" kelimesi, Latince "Educare" kelimesi ile bağlantılıdır ve kavram olarak "meydana getirmek", "bil kuvve var oluştan ya da gelişmemiş olan şeyden ortaya çıkma" anlamına gelmektedir. Burada meydana getirme ve geliştirme ameliyeleri, fiziki ve maddi şeyleri ifade eder.⁹ Aslında Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in "Her çocuk fıtrat üzerine doğar, sonra anne ve babası onu Hıristiyan, Yahudi veya Mecusi yapar"¹⁰ hadisiyle aynı anlama işaret etmektedir. Doğuştan insanların üzerinde yaratıldığı fıtratta bulunan kabiliyet ve istidatların ortaya çıkarılması eğitim olayının gerçekleşmesi ile olur.

Bütün bunları ifade ettikten sonra eğitimin çağdaş anlamının, insanların davranışlarında belli bir amaca göre değişiklik oluşturulmasını içerdiği fark edilmiş olur. Eğitimde Program Geliştirme alanında önemli katkıları olan W. Tyler, eğitimi "bireylerin davranış biçimlerini geliştirme süreci" olarak tanımlar ve bu tanımın günümüze kadar en yaygın bir şekilde kabul gördüğü ifade edilmektedir.¹¹ Dolayısıyla eğitim, davranış değişikliğini içeren bir süreci ifade eder. Bu yeni bir davranışı kazanma şeklinde olabileceği gibi eski bir davranışın yerine yenisini ikame etmek şeklinde de olabilir.

Bu açıdan baktığımızda ibadetlerin de genel olarak kişide davranış değişikliği meydana getirmeye matuf olduğu görülür. İslam dininin en önemli ibadetlerinden biri olan namaz için Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurur: "*Muhakkak ki namaz, kötülüklerden ve aşırılıklardan alıkoyar.*"¹² Bu ayet namaz kılan kimsenin bazı davranış değişikliğine uğrayacağı ve kötü sayılan fiillerden sakınacağına işaret etmektedir. Başka bir yerde de Yüce Allah: "*Yazıklar olsun o kimselere ki namazlarında yanılırlar*"¹³ buyurmaktadır. Merhum Hamdi Yazır, "namazda yanılma"nın namazın yukarıda işaret edilen kötülüklerden alıkoyulması anlamına geldiğini bildirmektedir.¹⁴

⁸ Savard, C., Çağdaş Pedagojiden Seçmeler, Çev: Nejat Yüzbaşıoğulları, M.E.B., Yay., 2. Bsk., İstanbul, 1976, s. 7.

⁹ Nakib el-Attas, Modern Çağ ve İslami Düşünüşün Problemleri, Çev: Mahmut Erol Kılıç, İnsan Yay., İstanbul, 1989, s. 211.

¹⁰ Buhari, Cenaiz, 80, 93, Kader, 3; Müslim, Kader, 22; Ebu Davud, Sünnet, 18; 22; Muvatta, Cenaiz, 52; Tirmizi, Kader, 5.

¹¹ Nurettin Fidan, Okulda Öğrenme ve Öğretme, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1986, s. 52.

¹² Ankebut, 29/45.

¹³ Maun, 107/45.

¹⁴ Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Yay., İstanbul, Ts., C. 9, s. 6170.

Resulullah (s.a.v.) de "muhacir" yani göç eden kavramını Allah'ın yasakladığı davranışlardan sakınan olarak tarif etmiştir.¹⁵ Başka bir varyantta muhacir kavramı, Allah'a itaat edip hata ve günahlardan sakınan kişi olarak tavsif edilmiştir.¹⁶

Allah'ın kişilerin ibadetine ihtiyacı olmadığına göre, ibadet edenlerin yaptıklarından istifade etmeleri söz konusu olabilir; bu da kişinin, yaptığı ibadetler vesilesiyle doğru ve iyi olana yönelip kötü ve yanlış olandan da sakınmasını gerektirir. Söz gelimi oruç ibadetini yerine getiren kişinin bütün gün boyunca, günlük rutin bazı eylemlerden sakındığı gibi, davranışlarının sonuçlarına etki edecek bazı yanlış fiillerden de kaçınması istenmektedir. Bir Hadis'te oruçlu kişiye biri sataştığı zaman aynıyla mukabele etmeyip "ben oruçluyum" diye cevap verilmesi istenmektedir.¹⁷ Keza yine Resulullah (s.a.v.) oruç tutan kimseler için şöyle buyurmuştur: "*Oruçlu olup kötü söz ve fiilleri terk etmeyen kimsenin, yeme ve içmesini terk etmesine Allah'ın ihtiyacı yoktur.*"¹⁸ Burada ibadet vesilesi ile kişinin olumsuz davranışları tutuklaması istenmektedir. Modern psikolojinin de ortaya koyduğu gibi tutuklama, kişinin istenmeyen bazı tutum, tavır ve davranışlarını bilinçli bir şekilde aklına getirmemesi veya ortaya koymaması demektir.¹⁹

Bu şekilde yapılan tutuklama ile kişide mevcut olan bazı tutum ve davranışlar zamanla zayıflamaya ve tamamen ortadan kalmaya başlar. Böylece ibadet kişinin hoş karşılanmayan davranış ve tavırlardan uzaklaşmasını sağlamakla eğitimin gerçek anlamına uygun bir sonucun elde edilmesine imkân tanımış olur. Bu sonuca işaret eden bir başka Hadis şöyledir: "*Adaklarınız sonucu (kaderi) değiştirmez ancak sizi cimrilikten kurtarır.*"²⁰ Çünkü kişi verdiği söz ile kendisini Allah'a karşı borçlu kılmıştır. Bu irade onun verdiği sözü yerine getirmesini kolaylaştırır. Bu vesileyle elindekini vermek suretiyle de cimrilik duygusunu yok etmiş olur.²¹

Aslında ibadetlerde aranan sürekli Allah ile beraber olma şuurunun canlı tutulmasıdır. Kişi ister ibadet esnasında olsun ister ibadet dışında olsun bu şuuru canlı tutma ve Allah'ın her an kendisiyle birlikte olduğunu ve gözetlediği duygusunu taşıması esastır; bunun için bütün dikkatini bu konuya teksif etmesi istenir. Çünkü dikkatte bütün merkezlerin faaliyetini muhakeme merkezi

¹⁵ Buhari, İman, 4; Müslim, İman, 14; Edu Davud, Cihad, h.no: 2464; Nesei, İman, 9; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. 2, s. 163, 192, 194, 195.

¹⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, c. 6, s. 21.

¹⁷ Buhari, Savm, 2; Müslim, Siyam, 29, 30; Ebu Davud, Siyam, 25; Tirmizi, Savm, 55; Nesei, Siyam, 42; İbn Mace, Siyam, 21.

¹⁸ Buhari, Savm, 8; Ebu Davud, Siyam, 26; Tirmizi, Savm, 16; İbn Mace, Siyam, 21.

¹⁹ İbrahim Ethem Başaran, Eğitim Psikolojisi, 9. Bsk., Ankara, 1988, s. 209.

²⁰ Buhari, Kader, 6; Eyman, 26; Müslim, Nezr, 2; Ebu Davud, Eyman, 21; Tirmizi, Nuzur, 10; Nesei, Eyman, 24; İbn Mace, Kefaret, 15; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. 2, 61, 86, C. 3, s. 67; Hakim, Müstedrek, C. 4, s. 338.

²¹ Konu ile ilgili bazı açıklamalar için bkz: Şah Veliyullah ed-Dehlevi, Huccetullahi'l-Baliğa, Tah: Muhammed Şerif Mukir, Daru İhyai'l-İlm, Beyrut, 1990, C.2, s. 549.

inceltir ve ona göre üstün bir fikir peyda eder.²² Öyleyse dikkat dediğimiz şey, belli fikirlerle koordine olmuş bir halde hissi merkezlerimizden bir veya bir kaçının bir konu, bir madde veya bir nokta üzerinde toplanmasıdır.²³ İbadet vasıtasıyla kişi de dikkatini bir noktaya yani Allah'ın huzurunda olma noktasına teksif eder. Bu halin hiç kaybolmayan bir duygu durumu olarak kalması arzu edilir. Kur'an-ı Kerim'de bu konuya şu ayetler işaret etmektedir: " *Şüphesiz gece kalkışı (kalp ve uyuvar arasında) tam bir uyuma ve sağlam bir kırata daha elverişlidir. Zira gündüz vakti, sana uzun bir meşguliyet vardır. Rabbinin adını an. Bütün varlığınla ona yönel.*"²⁴ Peygamber Efendimiz de "Namazı gözetleyip durduğumuz müddetçe namazda sayılırsınız"²⁵ buyurarak şuur halinin devamı ibadetteymiş gibi sevap kazandırdığına işaret etmiştir.

İbadetlerin açık bir şuur ve yoğunlaşmış bir dikkatle kılınmasının makbul olduğu sürekli vurgulanmaktadır. Bu yüzden Resulullah (s.a.v.), uykusu gelen kişinin uykusu geçinceye kadar ibadetini ertelemesini emretmiştir. Sözlerinin devamında " *istiğfar edeyim derken kendisine küfredebilir*" demesi ise bunun önemine vurgu yapmak için olmalıdır.²⁶ Keza yemek gibi dikkatini celp edecek veya tuvalete sıkışmak gibi kişiyi rahatsız edecek durumlarda da namaza durulmaması yine Peygamber (s.a.v.) tarafından tavsiye edilmiştir.²⁷

Şayet ibadetlerin sadece formel olarak icra edilmeleri yeterli olsaydı, bu eğitici yönleri ihmal edilmiş olurdu. Bundan dolayı ibadetlerin şekil ve fiziki şartlarının yerine getirilmelerinin yanında dikkat halinin devamı ve şuurun açık olması da vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilmiştir. Çünkü esas arzu edilen eğitimi, fiziki ve formel şartlardan çok kişinin yaşadığı manevi haz ve duygular sağlamaktadır. Hatta çoğu kez ilk etapta şart olarak ileri sürülen fiziki şartlar yerine getirildikten sonra, bu şartlar ortadan kalksa bile ibadetin devamı şuur ve dikkatin devamıyla geçerlilik kazanmaktadır. Söz gelimi namaza duran bir kimse yüzünü kibleye doğru çevirmek zorundadır.²⁸ Namaz ibadeti için yüzünü kibleye dönen kişi, bir binek üzerinde ise ve binek hangi tarafa yönelirse yönelsin yerine getirdiği ibadet geçerli olur.²⁹ Oysa namazın fiziki şartlarından olan kible şartı bozulmuştur, ama aranan dikkatin yoğunlaşması ve şuur halinin devamı mevcut olduğundan ibadet geçerli olmaktadır. Bu yüzden yüce Allah:

²² Cavit Sunar, "Beynimizin Ruhsal Mucizeleri", A.Ü. İ.F. Dergisi, 1978, C. XXII, s. 192.

²³ Sunar, a.g.m., s. 174.

²⁴ Müzenmül, 73/6-8.

²⁵ Buhari, Mevakitu's-Salat, 40; Müslim, Mesacid, 39, 49; Tirmizi, Salat, 128; Taberani, Mu'cemu'l-Kebir, C. 6, s. 203.

²⁶ Buhari, Vudu', 53; Müslim, Salatu'l-Musafirin, 31; Ebu Davud, Salat, 308; Tirmizi, Salat, 146; İbn Mace, İkametu's-Salat, 184; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. 3, s. 142, C. 6, s. 56, 202, 259; İmam Malik, Muvatta, Salatu'l-Leyl, 1.

²⁷ Müslim, Mesacid, 16; Ebu Davud, Taharet, 43; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. 6, s. 53.

²⁸ "Nereden yola çıkarsan yüzünü (namazda) Mescid-i Haram'a doğru çevir. Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki, insanların aleyhinizde (kullanabilecekleri) bir delil bulunmasın." Bakara, 2/ 150.

²⁹ Buhari, Taksiru's-Salat, 3; Müslim, Salatu'l-Musafirin, 37; Nesei, Mesacid, 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. 2, s. 41, 44, 46, 56.

"Yüzlerinizi doğu ve batıya çevirmeniz gerçek iyilik değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanmanızdır...."³⁰ Demek ki yönünü kibleye çevirmekten asıl maksat, Allah'a yönelmek ve ayette sayılan güzel hasletlere sahip olmaktır.

Nitekim oruç ibadetini yerine getiren bir kişi de unutarak yiyip içerse, o kişinin ibadeti yerine getirmeye dair niyeti yani şuur durumu devam ettiği için orucu geçerlidir. Peygamber Efendimiz, "unutarak orucu yiyen kimse, orucunu tamamlasın, çünkü Allah onu yedirip içirmektedir" buyurmuştur.³¹ Kurban ibadeti ile ilgili olarak da esas olanın ibadetin insan ruhunda meydana getirdiği değişimlere işaret etmek üzere Yüce Allah şöyle buyurur: "Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır, fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır. Size verdiği hidayetden (œ bu hayvanlara sahip kılmasından) dolayı Allah'ı büyük tanımanız içindir ki O, bu hayvanları böylece sizin istifadenize verdi. Güzel davrananları müjdele!"³²

Buraya kadar anlattıklarımızdan ve verilen örneklerden ibadet ve eğitimin kişinin davranışlarında çeşitli değişikliklere sebep olduklarını; bu değişikliğin eski bir davranışı değiştirmek şeklinde olabileceği gibi yeni bir davranış da olabileceği anlaşılmış olmaktadır. Ancak eğitim ve dinin kendilerine göre uygun buldukları davranış ve tutumların iyi veya doğruluğu hususunda değişik modeller ortaya koyabilecekleri de göz ardı edilmemelidir.

2- Amaçları Açısından Eğitim ve İbadet İlişkisi

Normal şartlarda eğitimin amacını ahlâk ilmi belirler.³³ Fakat eğitim her zaman normal şartlar altında yürütülemediğinden çoğu kez eğitiminin amacını devletler ve dinler kendilerine göre yeniden tespit ederler.³⁴ Din ile ahlâk ilminin konuları, bakış açıları farklı bile olsa genelde örtüşmektedir.

Fikir eğitiminin olduğu yerde ahlâk eğitimi onun ayrılmaz bir parçasını teşkil eder diyen Montaigne göre, fikir eğitiminin ahlâka faydası olduğu takdirde bir anlamı olabilir. O'na göre ahlak eğitimi fikir eğitiminin tabii bir sonucudur.³⁵ Kant'a göre de, ahlaki terbiye eğitim bir parçasını oluşturmalıdır. Kant, "bir insanın her hangi bir amaç için uygun olması yeterli değildir, fakat onun mizacı o şekilde terbiye edilmelidir ki o artık iyi amaçlar dışında hiçbir şey seçmesin. İyi amaçlar zorunlu olarak herkes tarafından tasvip edilen ve aynı zamanda herkesin hedefi olan amaçlardır" demektedir.³⁶

³⁰ Bakara, 2/ 177.

³¹ Buhari, Savm, 26; Müslim, Siyam, 33; Tirmizi, Savm, 26; İbn Mace, Siyam, 15; Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. 3, s. 157; Darekutni, Savm, H. No: 25, 29, C. 2, s. 178.

³² Hacc, 22/37.

³³ H. Fikret Kanad, Kısaltılmış Pedagoji, M.E.B. Yay., 2. Bsk., İstanbul, 1977, s. 18.

³⁴ H. Raşir Öymen, Eğitime Giriş, M.E.B. Yay., 1. Bsk., Ankara, 1979, C. 1, s. 27.

³⁵ John Leif ve G. Rustin, Pedagoji Doktrinleri Açısından Genel Pedagoji, Çev: Nejat Yüzbaşıoğulları, M.E.B. Yay., 1. Bsk., Ankara, 1874, s. 52.

³⁶ Immanuel Kant, Eğitim Üzerine, Ter: Ahmet Aydoğan, İz Yay., İstanbul, 2006, s. 38.

Eğitim ile ilgili olarak değişik amaçlar ortaya koyan veya genel hedefleri belirleyen tanımlarla karşılaşmak her zaman mümkündür ama bilinmelidir ki, yukarıda da izah edildiği gibi genel olarak eğitimin amaçları ahlaki esaslarla örtüşmektedir.

Dinin de gayesinin güzel ahlaki yerleştirmek olduğu bilinen bir gerçektir. Yüce Allah, Peygamberinin "*Sen yüce bir ahlâka sahipsin*"³⁷ diyerek tavsif eder. Böyle büyük bir ahlâka sahip Peygamber Efendimiz de hedefinin bu yüce gayeyi gerçekleştirmek olduğuna işaret etmek üzere: "*Ben güzel ahlâki tamamlamak üzere gönderildim*" buyurmuştur.³⁸

İslam dininde emredilmiş ibadetler ve yerine getirilmesi istenen ahlâki vecibeler, kişinin yaşayarak ruhunu eğitmeyi hedeflemektedir. Zira ibadetler insan ruhu üzerinde derin tesirler bırakmakta ve ona sezgiye dayalı bilgiler kazandırmaktadır. Bu türden bilgiye işaret etmek üzere Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Allah, kendisine karşı gelmekten sakınan kimseye kurtuluş yolu (mahreç) sağlar.*"³⁹ Başka bir ayette: "*Ey iman edenler! Allah'tan sakınırsanız, O size iyiyi kötüden ayırt edecek bir anlayış (Furkan) verir.*"⁴⁰ buyurulmaktadır. Bu ayetler ile birlikte ibadetlerin ifasını ve çeşitli ahlâki esasların uygulanmasını emreden diğer ayetler, Allah'ın emirlerini yerine getiren ve yasaklarından sakınan kimseye, iyi ve kötüyü ayırt edecek bir bilginin verileceğini ortaya koymaktadır. Bu tür bilgiler, ibadetler vasıtasıyla elde edilir ve psikolojide "yapı içi netice bilgisi" diye açıklanan bilgiyle benzerlikler gösterir. Organizmanın kazandığı maharetlerle hareketlerin neticesi hakkındaki malumatın ehemmiyeti büyüktür. Buna öğrenme psikolojisinde özel bir terimle "netice bilgisi" denir. Yapılan işin mahiyetinden doğrudan doğruya çıkan ve fert tarafından kullanılan bilgiye ise, "yapı içi netice bilgisi" denir.⁴¹

İbadetlerin yerine getirilmesi halinde kişinin çeşitli manevi mükâfat alacağı pek çok ayet ve hadiste belirtilmektedir. Örnek olması bakımından bunlardan birini zikredek olursak: "*Her kim Allah'ın emrettiği gibi doğru bir şekilde abdest alırsa, o abdest ile kıldığı namaz, beş namaz aralarındaki günahlara kefarettir olur.*"⁴² Benzer bir şekilde ibadet yapmayanlara dair ahiretteki cezaların da bildirilmesi, kişiye öğrenilmiş olumlu ve olumsuz hedefleri göstermek suretiyle eğitilmelerini amaçlamaktadır.

Çoğu zaman kişinin bir işe motive olması, davranışa; davranış ise hedefe öncülük eder.⁴³ Diğer yandan hedefler öğrenme süreciyle de kazanılır. Söz gelimi bir çoğumuz paraya değer vermeyi öğrenir, arkadaş edinmek, hayatın

³⁷ Kalem, 68/4.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, Müsned, C. 2, s. 381; İmam Malik, Muvatta, Hüsnü'l-Huk, 8.

³⁹ Talak, 65/2.

⁴⁰ Enfal, 8/29.

⁴¹ Yılmaz Özakpınar, Psikolojinin Temel Mefhumları, S.Ü. Yay., 2. Bsk., Konya, 1987, s. 39.

⁴² Müslim, Taharet, 11; Nesei, Taharet, 2.

⁴³ Clifford Thomas Morgan, A Brief Introduction to Psychology, Second Edition, U.S.A., 1977, p. 196.

bazı dönemlerinde başarı kazanmak ve sosyal tasvip görmek isteriz. Bütün bu kazanımlar, öğrenilmiş hedeflerle ilgilidir. Ulaşılmasını istediğimiz veya elde etmeyi arzuladığımız hedefler, "öğrenilmiş olumlu hedefler"dir. Kaçındığımız ve uzaklaşmak istediğimiz hedefler ise "öğrenilmiş olumsuz hedefler"dir.⁴⁴ İbadetlerin yapılması sonucunda elde etmek istediğimiz sevaplar, öğrenilmiş olumlu hedefleri, sakındığımız uhrevi cezalar ise öğrenilmiş olumsuz hedeflerle ilgilidir.

İbadetler de kişinin bizzat aktif olduğu ve ibadetlerin bitiminde ise sakin tefekkür ve niyaz anlarının olması, kişinin kendi içine kıvrılmasına neden olmaktadır. Gibb'in de belirttiği gibi, tefekkür ve niyaz, bağlılık ve tevazu eğilimini ibadet eden kişinin zihnine iyice yerleştirerek Allah ile manevi bir ilişkiye girmesine ve böylece bütün düşüncelerini güzelleştirerek, bütün eylemlerine hâkim olarak kişisel ilişkiye ulaşmasına imkân sağlayan ibadetlerdir.⁴⁵ Yüce Allah: "Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi? Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) göstermedik mi?"⁴⁶ buyurarak gösterilen iki yolun, kişinin kendisiyle baş başa kaldığında ve içe kıvrıldığında karşılaştığı dualist yapıya işaret etmiştir. Zira insana kötülük duygusu (fücur) ile sakınıp iyiye yönelme (takva) duygusu birlikte verilmiştir.⁴⁷ Böylece kişi yaptığı ibadetler ve uyguladığı ahlâki kurallar sonucunda kendi kendini kontrol edebildiği için Allahu Teâlâ "Artık insan, kendi kendisinin şahididir"⁴⁸ buyurmuştur. Peygamber Efendimiz de bu iradi tercihe işaret etmek için "ameller niyete göredir"⁴⁹ buyurmuştur.

İbadet eden kişinin elde ettiği manevi hazlar ile ahlaki esaslarla hareket eden kişinin sosyal çevreyle uyum içinde olması onun manevi temizliğe ulaştığına işaret eder. İslam dinince de makbul olan bu durumdur. Bunun için "Şüphesiz Allah, sizin cesetlerinize ve suretlerinize bakmaz; lakin kalplerinize bakar"⁵⁰ buyurulmuştur.

⁴⁴ Morgan, a.g.e., s. 199, 200.

⁴⁵ Hamilton A. R. Gibb, İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, Terc: Kadir Durak ve Arkadaşları, Endülüs Yay., İstanbul, 1991, s. 208.

⁴⁶ Beled, 90/8-10.

⁴⁷ Şems, 91/8.

⁴⁸ Kıyame, 75/14.

⁴⁹ Buhari, Bed'u'l-Vahy, 1; Müslim, İmare, 45; Ebu Davud, Talak, 11; Nesei, Taharet, 60, Talak, 24, Eyman, 19; Darekutni, C.1, s. 51.

⁵⁰ Müslim, Birr, 10; İbn Mace, Zühd, 9; Ahmed b. Hanbel, C.2, s. 285, 539. Müslim aynı Bab'da bir diğer rivayette, Ebu Hureyre (r.a.)'dan: "Şüphesiz ki Allah, sizin mallarunuza ve suretlerinize bakmaz; lakin kâlpelerinize ve amellerinize bakar" şeklinde rivayet etmiştir.

SONUÇ

Eğitim, kişinin yaratılışında bulunan bazı özelliklerin toplumun ve şahsiyetin bütünlüğünü sağlamak adına doğru bir şekilde yönlendirilmesini ifade eder. Din de, insanların bütün hayatlarını Allah'ın arzu ettiği tarzda dizayn ederek dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmelerini ve içinde yaşadıkları toplum ile uyumlu kişilerin yetişmesini arzu etmektedir. Kişinin aldığı eğitim sonucunda belli davranış kalıplarını kazandığı nasıl bir gerçek ise, dini bir eğitimden geçen ya da dinin emir ve yasaklarını uygulayan kimselerde de benzer davranış değişikliklerinin olduğu da ayrı bir gerçektir. Dolayısıyla ibadetler bu yönüyle gerçek bir eğitim unsuru gibi işlev görmektedirler. O halde nerede dini bir yaşantı var ise, orada gerçek anlamda bir eğitimden de söz etmek mümkündür. Bundan dolayı genel eğitimin bazı durumlarda dinin eğitici unsurlarından istifade etmesi kaçınılmazdır. Çünkü ahlâklı ve topluma yararlı insanlar yetiştirmeyi hedefleyen eğitim bilimi ile ahlâkın unsurları üzerinde yükselen bir din eğitiminin ortak paydaları pek çoktur. Bu iki eğitim yaklaşımı gerek metot ve gerekse eğitim ilkeleri bakımından bir diğerinden yararlanmak zorundadır.